

Maître à penser
De meester in de spiegel
Gerlinda Swillen

Voor Annette en Paul

Gedurende twee jaar – van 2011 tot in 2013 – gingen de filosoof Hubert Dethier (° 1933) en één van zijn ‘leerlingen’, Julien Libbrecht (° 1950) met elkaar in gesprek. Niet een gewone biografie van Dethier zou eruit groeien, wel een samen denken waaraan zijn levensloop een chronologische leidraad heeft geboden. Een tachtigjarige die hier in Aktief in een interview met Ann Schroyens en Bernard Desmet¹ zei: “De dag dat ik 80 werd, werd ik geopereerd. Het lijkt zo uitzichtloos, een soort van nihilistische overval. In feite heb ik er genoeg van, het kan me niet schelen of ik sterf. Maar er is mijn zoon die me terugroept, hij heeft me nodig”.

Het onlangs verschenen boek *Denken in de spiegel* is een aanleiding om zeer verschillende facetten van Hubert Dethier te belichten. Meteen horen we ook de stemmen van mensen die hem van naderbij hebben gekend en die hem willen huldigen. Niet op de gewone manier met een *liber amicorum*, maar in de geest van de interesse die hij voor zeer uiteenlopende domeinen vertoonde: filosofie vanzelfsprekend, maar ook kunst en esthetica, politiek, godsdiensten en het geestesleven in het algemeen, economie en ecologie ... Dat alles op een achtergrond van concreet in de dagelijkse werkelijkheid staan met vrouw, kinderen, collega's, toevallige ontmoetingen die soms uitgroeiden tot meer. Zo krijgen we een caleidoscopisch zicht op de veelzijdige mens: Hubert Dethier.

De aanpak via herhaalde gesprekken tekent een leven dat niet rechtlijnig vooruitgaat, maar zich veeleer kenmerkt door een aantal constanten zoals loyaliteit ten overstaan van mensen, landschappen, gedachten en verlangens, een intellectuele honger die soms door het noodzakelijk handelen en beslissingen nemen in de dagelijkse realiteit niet kan worden gestild, een verantwoordelijkheidsgevoel dat weleens tot schuldgevoel verwordt. En misschien vat Libbrecht dat in gespreksvorm uitwerken van een soort van ‘filosofisch testament’ van zijn vriend en leermeester het best aldus samen: “Het moeilijkste voor hem was neen zeggen, of amper neen kunnen zeggen, ...”

Voor wie zoals ik, met Hubert in 1963 kennis maakte aan de ULB-VUB en tijdens de zaterdagse bijeenkomsten van de Vlaamse Vereniging voor Wijsbegeerte, en hem daarna telkens weer bij onverwachte gelegenheden ontmoette, klinkt dat zeer herkenbaar.

Onvermijdelijk verschilt onze herinnering aan de omstandigheden, de omgeving en andere personen daarbij. Soms ontstaat daardoor een schokeffect zoals in het Chinese sprookje van de boer die uit de stad een spiegel voor zijn vrouw meebrengt. Als ze zich er voor het eerst in haar leven in ziet, schrikt ze hevig. Ze loopt huilend naar haar moeder en vertelt haar dat haar man een nieuwe concubine in huis heeft gebracht. Zo dramatisch was wat ik zag gelukkig niet.

Niet toevallig herneem ik het beeld van de spiegel uit de titel van het boek. In een poging “de filosofie dichter bij de mensen te brengen en de filosoof in de lezer wakker te maken” verklaart de interviewer hem als volgt: “Vandaar de titel *Denken in de spiegel*, omdat dat de enige manier is waarop we kunnen denken. [...] Denken in de spiegel is altijd een ‘tegen-denken’ en om ‘tegen’ te denken is moed nodig” (p. 22). Juist in zulk denken wordt Hubert herkenbaar o.a. voor zijn oud-studenten, zoals blijkt uit de bijdragen van Else Walravens, Johan Stuy, Gustaaf Cornelis, ... Hij treedt er naar voren met de passie die ook de gesprekken over uiteenlopende thema's (jeugd en marxisme, de natuur in het denken, filosofie en spiritualiteit in de 21ste eeuw, geschiedenis, literatuur, film, stripverhalen) kenmerkt en

tegelijk met een aandachtig oor voor wat de andere zegt en de moed het voor hem op te nemen, ook als het een oudere relatie in het gedrang zou kunnen brengen. Net dat laatste is merkwaardig, want het leidt ons terug naar dat spiegelbeeld dat – zoals overduidelijk blijkt uit bepaalde passages en vooral uit een paar hagiografische uitlatingen van anderen over die denkmeester – wordt gedomineerd door één persoon, de ‘*maître à penser*’ van Dethier en van zijn generatiegenoten in het universitaire filosofie-onderricht, een man wiens invloed en handel en wandel ook buitenstaanders in het Vlaamse taalgebied heden blijven intrigeren: Leopold Flam. Het is alsof elke getuige een stukje van de beschermende laklaag van de spiegel doet afbrokkelen, waardoor die ene figuur als ’t ware permanent aanwezig blijft. Libbrecht stelt iets parallels vast, als hij het over de relatie Dethier-Flam heeft: “Ik moet toegeven dat ik soms zelfs de indruk had een gesprek te voeren met drie in plaats van met twee” (p. 72) .

Denkmeester, -dwingeland of goeroe?

Hoe kon iemand onder het mom van non-conformisme en ‘authenticiteit’ in een vrijzinnig milieu zoals de ULB-VUB in de jaren 1960 en vanaf 1969 de VUB, jonge mensen zo aan zich ketenen, dat studenten die meer afstand hielden soms de term sekte in de mond namen, als ze het over de leerlingen of volgelingen van Flam hadden? Wie die vraag probeert te beantwoorden plaatst zich in de kern van onze eigen actuele problematiek: de greep van een individu op jongeren, bewonderaars, mensen op zoek naar een levensrichting en het gebruik of misbruik daarbij door het inroepen van ideologieën of idealen van welke aard ook of/en van heilige teksten.

Twee vergissingen moeten bij het zoeken naar antwoorden bij die probleemstelling worden vermeden. Vooreerst de meester of voorganger monolithisch voorstellen. Daarnaast de volgeling of leerling als een slachtoffer zien, dat buiten andere invloeden zou leven en geen weerwerk kan geven. Zo concludeert Hubert zelf over de inmenging van Flam in zijn privéleven: “Maar ik wil ook niet constant fulmineren over Flam, want uiteindelijk lagen de keuzes bij mij en niet bij hem. Ik had zelf meer ‘haar op mijn tanden’ moeten hebben ...” (p. 34).

Wat het eerste gevaar betreft, schildert dit werk, vooral in een aantal vriendenbijdragen, Flam als een geniaal filosoof, weliswaar met een moeilijk karakter. Maar dat komt dan weer zijn unieke aard in de ‘bekrompen’, conformistische academische wereld ten goede. Als historicus en leraar trad hij in de voetsporen van Henri Pirenne, de *Annales* met Bloch en Febvre, Jan Romein, Jan Dhondt en van de pedagoog Ovide Decroly. Dat was ongetwijfeld een degelijke cocktail voor een noodzakelijke vernieuwing van het geschiedenisonderwijs, die hij als inspecteur vanaf 1955 toch eerder opdrong dan invoerde. Wie hem als leerling zag optreden tegen de leraar-titularis in zijn klas, was onder de indruk, maar bewonderde hem geenszins. Dat valt alleen te betreuren, want een aanpak vanuit de actualiteit waarvoor jongeren zich interesseren en vandaar in het verleden teruggaan, was meer dan een interessant hoogstandje: het trok ze aan. Veel meer dan al de wijzigingen in het geschiedenisonderwijs naderhand. Zo ook bracht in de Belgische, en vooral Vlaamse denkwereld de Vlaamse Vereniging voor Wijsbegeerte een heel nieuw geluid. Opmerkelijk in de verzuilde context waren de ontmoetingen tussen vrijzinnige en christelijke (zowel katholieke als protestantse) academici naast internationale sprekers en de multidisciplinariteit van de activiteiten. Hinderlijk waren echter de klikjesvorming en het geroddel, want wie bij ‘professor Flam’ in ongenade viel, moest door allen worden uitgesloten en gemeden. Zo ontstond een hechte kern van uitverkorenen naast de verdoemden, die werden verdacht met reeds vroegere vijanden van de mentor samen te heulen. Het was dus niet verwonderlijk dat nieuwkomers een sekte vermoedden, als ze hem omringd door zijn leerlingen tegenkwamen.

Misschien traden studenten vóór 1968 kritischer op dan men wel eens denkt: het college filosofie van Leopold Flam (toen in de 1ste licentie gedoceerd) was destijds zo dun bevolkt – vaak maar 5 à 10 enkelingen –, dat hij met namafroeping dreigde en weigerde een cursus uit te geven, een collectieve straf dus. Blijkbaar – en de foto's bewijzen het – werd er door de studenten wel stormgelopen voor zijn college als het naar de eerste jaren van het universitair curriculum werd verschoven. Wie echter zijn geschriften doornam en de citaten verifieerde, merkte heel gauw dat hij onnauwkeurig, ja lukraak citeerde en dat wetenschappelijke accuratesse evenals filosofische kennis ver zoek waren. Waar bleef de historische kritiek op bronnen en theorieën? Waar oversteeg het vertoog de verwarde logorroë? Daarnaast was zijn seksisme dat vooral bewonderende blikken vanwege vrouwen en hun dienende rol duldde, een bron van grote ergernis bij wie opstandig al de baanbrekende weg koos van de nakende feministische uitbarsting.

Vanwaar die vervoering dan? Hoe kan een volwassene bemoeienissen door een derde in zijn gezinsleven toestaan? “Het werd een ramp die ik slechts met heel veel moeite te boven ben gekomen. Mijn vrouw heeft altijd heel veel geduld gehad. Uiteindelijk ging het zelfs zo ver dat Flam mijn hele privéleven in handen nam en mijn vrouw bijvoorbeeld verzocht mij te laten werken. Ik had zelf dingen moeten weigeren en limieten moeten stellen. Dat is mijn belangrijkste vergissing geweest” (p. 33), kijkt Dethier op dat aspect van zijn leven terug. Dweperij is echter geen eenrichtingsverkeer. Wie zich gevleid door fans laat omringen, kan zich de god wanen die hen bezielt in de zin waarnaar de Latijnse oorsprong van de woordfamilie verwijst. ‘Fan’ is immers van het Engels *fanatic* afgeleid, dat al in zijn Latijnse vorm ‘door een godheid in vervoering gebracht, bezeten’ betekende. Niet onterecht rijst dan de vraag naar de verantwoordelijkheid en de taak van de *maître à penser* die zijn leerlingen in zulke toestand van mentaal onevenwicht ziet. Heeft hij niet de plicht iemand in nood te helpen? Die hulp kan er geenszins in bestaan zijn volgeling zo aan zich te binden, dat hij een totale vat op diens persoonlijk leven krijgt. Controle op en bepalen van de levenswijze van burgers of leden zijn doelstellingen van totalitaire staten, instellingen, organisaties en blijkbaar ook van autoritaire persoonlijkheden.

Een ware meester in het denken stelt zich heel anders op. Zijn trots bestaat erin zijn leerling vrij, onafhankelijk en waarom niet eigenzinnig tot zelfs rebels te leren denken. Om dat tegendenken, tegen het eenheidsdenken (eufemistisch ‘de *mainstream*’ in de globaliseringstaal genoemd), tegen de meester in te bereiken, moet hij zijn leerling ertoe brengen de navelstreng met hem zelf door te knippen. Keert die laatste zich tegen hem zoals een dwarse puber, dan zal hij zich verheugen: hij kan verdwijnen zoals Josef Knecht in Hesses meesterlijke *Glasperlenspiel*. Want een nieuwe, vrij denkende mens is geboren!

Bijzonder intrigerend in het Brussels universitair voorbeeld is wel dat we hier te maken hebben met volwassenen, niet altijd piepjong en afgestudeerd. Het zijn mensen met een levenservaring, een relatie, al dan niet tot een gezin uitgegroeid, vaak met een betrekking en een inkomen – niet om rijk van te worden, maar iets meer dan om rond te komen –, met hersenen en intellectuele belangstelling. Ze zijn maar beperkt vergelijkbaar met wie in de hedendaagse context wordt geïndoctrineerd. Evenmin gingen ze tot terreurdaden over. Wel keerden sommigen hun spanningen tegen zich zelf. Waar is de verklaring voor die dwepersverblindings te zoeken? Werden ze overweldigd door de woordenvloed van hun meester, door een ogenschijnlijke eruditie die van de ene periode in de filosofie naar de andere sprong? Bekoorden hen de ongewone verbanden en confrontaties, die ongetwijfeld een frisse wind in de duffe Vlaamse en zelfs Belgische denkwereld deden waaien? Bewonderden ze in een tijd waarin arbeid centraal stond, de enorme werkdrang die ze zelf niet aankonden omdat ze zelf niet altijd *workaholic* werden of enige rekening bleven houden met hun geliefden? Hoe zich tegen dogma's verzetten, als het woord van de Meester overheerst?

In ieder geval ging elke vorm van authenticiteit – een term die telkens weer terugkeerde in het vertoog van de meester – verloren. Een mens wordt immers pas authentiek door de blik van de anderen. Het beeld dat de leerling van zich gaf, verdween achter datgene dat de meester hem opdrong en aan buitenstaanders doorgaf. Het spiegelbeeld werd als het ware rouwomfloerst.

Atheïsme, spiritualiteit, religiositeit

Na een principeverklaring vangt Ignatius de Loyola de eerste week van zijn *Geestelijke oefeningen* aan met een verwijzing naar het fundament ervan: “De mens is geschapen om God onze Heer te loven, eerbied te bewijzen en te dienen en aldus zijn ziel te redden”². De grondregel van elke godsdienst veronderstelt het bestaan van een god (of meerdere goden) en bepaalt de houding die een mens tegenover hem (of hen) zal aannemen. Wat kan daar mis mee zijn? Niets, zolang de gelovige die naar zijn fundament verwijst dat niet aan anderen opdringt en hij/zij zelf niet wordt verward met de geloofsfanaticus – letterlijk dus door zijn god bezeten. En op voorwaarde dat er geen spraak- en denkverwarring ontstaat, wat heden het gevaar is als een fanaticus als fundamentalist wordt bestempeld en vervolgens heilige teksten en het godsgeloof een voorwendsel worden voor criminele daden.

Misschien was die inleidende alinea een nogal omslachtige wijze om een terrein te betreden dat Hubert Dethier sinds zijn prille passen in de filosofische arena, in alle richtingen exploreert. Zelfs de vrijdenker die zich heeft ontdaan van alle door instellingen en goeroes opgedrongen prullaria ontsnapt niet aan de verleidende roep van een god in zich. Gaat de zin die een individu aan zijn leven wil geven niet via een godsgeloof? Wordt de angst die elkeen wel eens overvalt, niet het best of gemakkelijkst door een of andere god bezworen? De vraag naar het bestaan van een god stelt bijna elke bewust levende mens zich dus wel eens. Geen enkele filosoof kan eraan voorbijgaan of ze zo maar wegwuiven. Zoals Dethier er in 1995 op wees, wordt vanaf de renaissance een godsbestaan steeds meer in twijfel getrokken. De gangbare betekenis van “afwezigheid van het geloof in een god of in goden” nuanceert hij dan ook: “Iemand is ‘atheïst’ in onze betekenis, als hij de drie theïstische standpunten – geloof in een metafysische God, in een oneindige antropomorfe God of in een eindige antropomorfe God – verwerpt.”³

In de gesprekken die hier worden gevoerd merkt de lezer evenwel een evolutie in zijn atheïstische benadering. Steeds vaker ziet hij atheïsme in verband met spiritualiteit en religiositeit, waarbij hij tot een voor de leek tot een ongewone verbinding komt: atheïstische religiositeit. Die ontwikkeling houdt verband met discussies die elders in de filosofische wereld worden gevoerd, o.a. met de te vroeg overleden collega, Leo Apostel en diens leerlingen. Daarop ingaan zou me te ver leiden in wat toch maar een boekbespreking met accenten op een paar thema's is. Toch verrassend is dat het debat zelden ingaat op het zinvolle van de vraag naar het al dan niet bestaan van een god of goden. Zolang men daarover piekert, bestaat de noodzaak er een positie tegenover in te nemen door zich atheïst, agnosticus, *ietsist* te noemen.

Indien de relatie met de andere, de intersubjectiviteit steeds meer centraal komt te staan in het denken van Dethier, dan vervalt de godsdiscussie. Wel wordt religiositeit belangrijk, daar met dat begrip kan worden verwezen naar wat tussen mensen gebeurt: religieus is het geheim dat tussen mij en de andere ontstaat. Daarbij komt het individu zijn ‘ik’ te boven zonder het te negeren en treedt de andere in zijn eigenheid tegemoet. Waarom zou er in die dialectische ontmoeting geen plaats zijn voor transcendentie en spiritualiteit? Want zoals Hubert erop wijst, bestaat er in de huidige ‘ongelovigheid’ een gevaar van vervlakking die naar eigenbelang, egocentrisme en afwijzen van de andere als een concurrent zou kunnen leiden. Het denken van Hubert Dethier staat hier echter open voor meer debat, meer diepgang, meer mens worden in de 21ste eeuw ...

Het kind in de denker

Schoonheidsfoutjes kan men elk boek verwijten. Zo werd er heengegaan over toch iets te vaak voorkomende druk- en taalfouten. De persoonlijke benaderingen van getuigen, mensen die Dethier in een van zijn talrijke functies of aspecten hebben gekend, worden van de grote samenspraak onderscheiden door een wel wat oubollig aandoende hoekversiering, die breekt met de meer moderne stijl van de reproducties van kunstwerken, die Dethier bewondert en die hem hebben geïnspireerd. Daarnaast vermeldt de inhoudsopgave niet duidelijk de auteurs van de uiteenlopende bijdragen.

Vanzelfsprekend is het altijd gewaagd een biografie van een in leven zijnde persoon te schrijven. Daardoor schenkt de gekozen formule van de samenspraak over bepaalde thema's in iemands leven met daartussenin korte beschouwingen van tijdgenoten, aan de lezer een genuanceerd en vaak diepgaand beeld van Dethier. Eenieder voegt er bij het lezen zijn eigen beschouwingen, herinneringen, anekdotes, vragen aan toe, waardoor de denker Hubert Dethier nog maar eens erin slaagt anderen tot filosoferen aan te zetten, en misschien tot tegendenken inspireert. Maar het gesprek tussen Libbrecht en iemand die toch ooit zijn leermeester is geweest, vereist vooreerst geen volledigheid en vervolgens toont het een verhouding die in de tijd tot een vriendschap uitgroeit, waarbij de jongere, de oud-leerling, nu aan de beurt komt om raad, rust en warmte te geven.

Een bijzonder aspect mis ik wel in *Denken in de spiegel*: de inzet van Hubert Dethier voor een begeleidingsstructuur voor mentaal gehandicapte kinderen, in het bijzonder van buitenshuis werkende ouders. Wie ooit de geschiedenis van de ontwikkeling van dergelijke zorgvorm in België wil schrijven, mag zijn rol en daadwerkelijk optreden daarbij vergeten noch onderschatten. Hubert heeft nooit zijn verantwoordelijkheid als vader ontlopen: met Paul maakte hij autorondritten, tekende en knutselde hij en bewonderde het werk van zijn zoon. Paul heeft hem “neen” leren zeggen op uitnodigingen en voorstellen. Paul heeft voorkomen dat zijn vader alleen maar een academicus zou worden. Door hem is het kind in Dethier blijven leven en kon hij zich in het denken van een kind inleven. Ongetwijfeld heeft de zoon daardoor het denken van zijn vader een diepmenselijke dimensie geschonken.

Hubert Dethier en Julien Libbrecht, *Denken in de spiegel – Hubert Dethier: filosofie voor de 21ste eeuw*. (ASP, 2015)

Denken in de spiegel wordt op vrijdag 22 april om 19u.30 in het Vrijzinnig Ontmoetingscentrum van Vilvoorde voorgesteld. Meer info in Agenda of via www.masereelfonds.be

¹ Aktief 2014, nr. 1, pp. 4-5.

² San Ignacio de Loyola, *Obras Edición manual*, Madrid, Biblioteca de autores cristianos, 1991, p. 228-229; vertaling door ROTSAERT (Mark S.J.) in: LOYOLA (Ignatius van), *Geestelijke Oefeningen*, Averbode, Gooi & Sticht, p. 43.

³*De geschiedenis van het atheïsme*, Antwerpen-Baarn, Hadewijch, 1995, p. 11.